RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 52 | april 2023

Drentse knoflookpad krijgt de ruimte

Meetprogramma lettersierschildpadden

Levendbarende hagedis gevangen in spinnenweb

Zwarte dwergmeerval op Unielijst Invasieve Exoten

colofon

AfSchubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en de Meetprogramma's Amfibieën, Reptielen en Zoetwatervissen.
Schubben & Slijm wordt 3 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON. In december ontvangen zij de RAVON Balans.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)

Aanmelden
Ga naar **www.ravon.nl/nieuwsbrief** om u aan te melden voor de digitale editie van Schubben & Slijm.
Stuur een mail naar **kantoor@ravon.nl** om u aan te melden voor de print editie.

Adreswijzigingen
kunt u doorgeven aan **kantoor@ravon.nl**

Foto omslag:
Gladde slang (Foto: Jelger Herder)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetprogramma Amfibieën)
Tariq Stark (NEM Meetprogramma Reptielen)
Mark Groen (NEM Meetprogramma Zoetwatervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Arthur de Bruin
Bart de Pijper, Bas Raaijmakers
Ben van Wierst, Catharina van der Slikke
Conn Barret, Corné Koopmans,
David Broek, Durk Jelle Venema,
Floor Reijngoudt, Frits Roerdinkholder,
Henriëtte van der Loo,
Jesper Berndsen
Johan Scheeres
Joost Geraets
Kaat Willemse
Kees Brunink
Kees Musters
Marcel Cox
Miranda de Kock
Paul van der Poel
Romeo Neuteboom Spijker
Ron Staalman
Sandra Kemps
Ton Mariseal
Wilbert Thus
Willem van Kuijk
Wolfgang Böhme
Wouter Verbaan
Youp van den Heuvel

Vormgeving en opmaak:
Content Innovators, Den Haag

Druk: Veldhuis

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C004472

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Vrijwilliger Informatie Portaal (VIP)
4 Drentse knoflookpad krijgt de ruimte
5 Koele kikkers
5 Witte eieren
6 Kijk op onderzoek
7 Gouden beekprik
7 Friese vissennamen
8 Vlekken mysterie
8 Afrikaanse klauwkikker gezien?
9 Vrijwilligersdag in Naturalis
10 Tellers gezocht voor Meetprogramma lettersierschildpadden
12 Verslag Hemelvaartweekend 2022
13 Verslag Vissenweekend 2022
14 Romantiek in het najaar?
15 Uit de validatiefabriek: Effen oranje buik? Niet altijd Alpenwatersalamander
16 Levendbarende hagedis gevangen in web van viervlekwielwebspin
16 Zandhagedis door mieren belaagd
17 Jaarlijkse bijeenkomst Drentse reptielentellers
18 Rivierdonderpad: gevecht of poging tot paring?
19 Lokroep zet kwabaal weer op de kaart in Friesland
19 Zwarte dwergmeerval – Nieuwe vissoort op de Europese Unielijst voor Invasieve Exoten!
20 Alternatieve validatie achteruitgang van de levendbarende hagedis
21 Vrijwilliger aan het woord: Bas Raaijmakers
22 Woeste Stilte
22 Drijvende adder
22 Houtsnijwerk Molenwaterpark
23 Zuid-Hollandse duinen – Bijna 30 jaar zandhagedissen monitoren
24 Mobiele invoerapp Meetprogramma Reptielen

04

10

16

19

Nieuw: Vrijwilliger Informatie Portaal

Alle nuttige informatie op één plaats

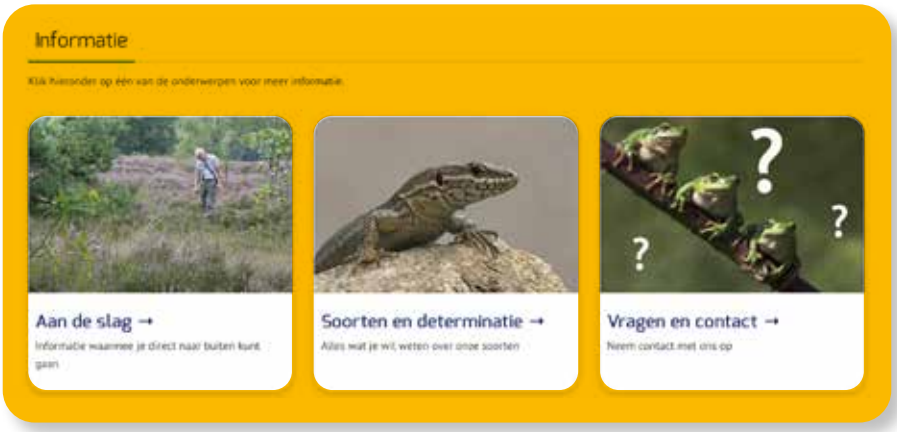
Alle informatie die je nodig hebt, op één online plek? Wie droomt er niet van. Voor alle RAVON-vrijwilligers hebben we het VIP gemaakt. Het VIP staat voor Vrijwilliger Informatie Portaal en is speciaal toegankelijk voor VIP's, zoals jij!

Op **www.ravon.nl/vip** vind je alles wat je nodig hebt om als vrijwilliger aan de slag te gaan. Je vindt er alle soorteninformatie, alle handleidingen, basiscursussen, invoerportalen, het overzicht van alle werkgroepen, het laatste nieuws ... en nog veel meer.

Voorheen vond je ook veel van deze dingen op de RAVON-website, maar moest je maar net weten waar je moest zijn. Dat is nu verleden tijd! Alle belangrijke en nuttige informatie die je nodig hebt, vind je op één overzichtelijke pagina. Het is een bom aan informatie, maar wel duidelijk weergegeven en overzichtelijk.

Het VIP is onderverdeeld in drie grote blokken: 'aan de slag', 'soorten en determinatie' en 'vragen en contact'. Bij 'Aan de slag' vind je alle praktische informatie die je nodig hebt om het veld in te gaan. Denk aan wat je allemaal moet regelen, handige filmpjes, overzichten van alle telprojecten, van alle handleidingen en van alle invoerportalen en nog veel meer. Het blok 'soorten en determinatie' gaat over het herkennen van amfibieën, reptielen en vissen en de ecologie van de soorten. Tot slot gaat het blok 'vragen en contact' over hoe je makkelijk met RAVON in contact kan komen, maar je vindt er ook een overzicht van veel gestelde vragen.

Mis je iets? Of vind je iets niet op een logische plek? Dit jaar sleutelen we hier en daar nog aan de structuur van VIP. Tot die tijd kunnen alle tips naar onze vrijwilligerscoördinator Kaat Willemse (**k.willemse@ravon.nl**)

Drentse knoflookpad krijgt ruimte

De Hondsrug in Drenthe vormt één van de belangrijkste leefgebieden in Nederland voor de knoflookpad. In dit mooie gebied wordt het wel en wee van de knoflookpad goed in de gaten gehouden door een groep enthousiaste vrijwilligers. Voor het NEM Meetprogramma Amfibieën bezoeken zij jaarlijks een groot aantal voortplantingswateren om het aantal roepende dieren te tellen met behulp van een hydrofoon. Deze vrijwilligers worden hierin gecoördineerd door Landschapsbeheer Drenthe.

Normaliter wordt jaarlijks in het vroege voorjaar een startbijeenkomst gehouden om elkaar weer eens te zien, de resultaten van het voorgaande jaar door te nemen en een planning voor het komende knoflookpadseizoen te maken. Er zijn inmiddels een hoop mooie plannen om de knoflookpadden op de Hondsrug een flinke boost te geven en van een aantal plannen zijn de werkzaamheden al gestart! Daarom is op 24 november 2022 een najaarsbijeenkomst georganiseerd door Landschapsbeheer Drenthe om iedereen bij te praten over deze plannen.

Het uiteindelijke doel is om de verschillende populaties knoflookpadden op de Hondsrug (beter) met elkaar te verbinden door de aanleg van nieuwe voortplantingswateren en landhabitat. Ook is een poel met watercrassula gedempt om te voorkomen dat deze invasieve exoot zich verspreid naar andere (toekomstige en bestaande) wateren. Het is spannend wat al deze maatregelen gaan brengen! Al met al was het een interessante bijeenkomst welke werd afgesloten met een gezamenlijk veldbezoek in een saai weiland dat uiteindelijk een knoflookpadden paradijs moet gaan worden.

Jesper Berndsen

Landschapsbeheer Drenthe praat de aanwezigen bij over de plannen voor de knoflookpad, 24 november 2022. (Foto: Jesper Berndsen)

Helpen met monitoring?

De knoflookpad wordt gemonitord door het luisteren naar roepende dieren die onderwater een zacht klok-klok-geluid maken. Dit is deels met het blote oor te horen op stille locaties. Maar vaak geeft een hydrofoon een beter beeld van het aantal roepende dieren. Als het donker is worden (potentiële) voortplantingswateren bezocht om het aantal roepende dieren te tellen. We streven ernaar dat alle leefgebieden jaarlijks drie keer beluisterd worden.
De knoflookpad is de laatste jaren flink geholpen door verschillende uitzet- en bijplaatsprojecten. Deze projecten zijn uitgevoerd door RAVON en Bureau Natuurbalans Limes-Divergens B.V. Voor de regio's Deurne, Stramprooi, Weert en Baarle-Nassau zoeken we nog waarnemers die willen monitoren. Aanmelden kan door te mailen naar **j.berndsen@ravon.nl**.

Knoflookpad. (Foto: jelger Herder)

Een bevroren bruine kikker en sporen van een kikker in de sneeuw. (Foto's: Wilbert Thus)

Koele kikkers

Op 20 december ontvingen we een mail van Henriëtte van der Loo met de volgende foto's. Het weekend van 17/18 december was één van de weinige dagen dat veel Nederlandse wateren met ijs en een dun laagje poedersneeuw bedekt waren. Ideale omstandigheden om bijvoorbeeld ottersporen te zoeken. Diverse lieden van CaLutra, de otter- en beverwerkgroep van de Zoogdiervereniging, uit de regio Doetinchem gingen er dan ook op uit. Op het ijs kwamen ze de volgende sporen tegen van bruine kikkers die een verwoede een poging hadden gedaan een beter heenkomen te vinden voor de ingetreden vorst. Een bevroren exemplaar maakte de determinatie compleet. Waarschijnlijk waren de kikkers overvallen door de kou en zochten ze een vorstvrije plek. Aan de pootafdruk van een reiger te zien heeft deze waarschijnlijk een goed maaltje verworven. Op één bevroren bruine kikker na... Of de groep ook ottersporen heeft gezien ben ik helemaal vergeten te vragen!

Edo Goverse

Witte eieren

Ton Mariseal deelde de volgende foto met RAVON: een eiklomp van een bruine kikker waarbij de eikernen niet zwart, maar wit zijn (Noord-Brabant). Een niet veel voorkomende verschijning. In 2006 heeft Jelle Hofstra dit een keer gevonden op de Liphústerheide (Friesland) en heeft er twee stukjes over geschreven (Meetnet Amfibieën Mededelingen 19:10-11 & Schubben & Slijm 10:11). Het is onduidelijk of het hier om albinisme gaat en zo ja, om welk type (compleet albinisme, leucisme, hypomelanisme e.d.). In sommige gevallen krijgen larven die uit dit soort witte eieren komen naar mate ze ouder worden toch pigment. Dan wordt er gesproken over 'transiënt' (tijdelijk) albinisme. Gezien de ontwikkeling van deze eieren en later de larven niet is gevolgd kunnen daar geen uitspraken over gedaan worden. Interessant is het zeker en we blijven mensen dan ook oproepen dit soort kleurafwijkingen te melden bij RAVON. Hoe dan ook, niet veel eieren zullen tot juveniele dieren komen wanneer deze wit zijn. De larven zullen snel ten prooi vallen omdat ze vreselijk goed opvallen!

Doe mee met de kikkerdriltelling!
www.tuintelling.nl

Eiklomp bruine kikker met witte eikernen. (Foto: Ton Mariseal)

Eisnoer rugstreepppad als witte kralenketting. (Foto: Tariq Stark)

Tariq Stark heeft op 25 april 2018 iets soortgelijks gezien bij rugstreeppad, ook in Noord-Brabant. Een witte kralenketting in een ven. Dit betrof de eerste melding in Nederland van mogelijk albinisme bij de rugstreeppad. Uniek genoeg om het te melden in het internationale tijdschrift Herpetology Notes 15: 597-600 (2022). (**https://www.biotaxa.org/hn/article/view/73225**)

Zeeprik. (Foto: Arthur de Bruin)

Kijk op onderzoek

Opkomst Europese meerval vormt aanvullende bedreiging voor zeeprik in Europa

Boulêtreau, S., Carry, L., Meyer, E. et al. High predation of native sea lamprey during spawning migration. Sci Rep 10, 6122 (2020). https://doi.org/10.1038/s41598-020-62916-w

De zeeprik is met een lengte tot 110 centimeter de grootste van de drie soorten prikken die in Nederland voorkomt. Het is een trekvis die opgroeit op zee en om zich voort te planten via rivieren ver stroomopwaarts zwemt om te paaien. De soort staat in bijna heel Europa onder druk door de aanleg van dammen die trekroutes blokkeren, overbevissing, vervuiling en habitatverlies.

Frans onderzoek laat zien dat daar een belangrijke bedreiging aan toegevoegd kan worden: de opkomst van de Europese meerval. In het onderzoek, uitgevoerd in de rivieren Dordonge en Garonne, zijn 49 optrekkende zeeprikken gevangen en voorzien van geavanceerde zenders die predatie kunnen vaststellen. Dit werkt als volgt: op de zender zit een klein magneetje dat gescheiden wordt van de zender door een biologisch afbreekbaar stofje. Wanneer de zender in de maag van een roofdier komt breekt het maagzuur tijdens de vertering dit stofje af en triggert het magneetje de zender waardoor deze een andere code uitzendt. Van de 49 gezenderde zeeprikken werd 50% binnen acht dagen en minimaal 80% (39 stuks) binnen een maand gepredeerd.

De Europese meerval is hoogstwaarschijnlijk de boosdoener. Van de gezenderde zeeprikken kon dit niet met zekerheid worden vastgesteld maar het is bekend dat ze zeeprik op hun menu hebben. De enige andere potentiele predator in de onderzochte rivieren die in staat is een volwassen zeeprik te prederen is de snoek. Maar deze soort is zeer zeldzaam in het onderzoeksgebied, in tegenstelling tot Europese meerval. Ook in Nederland is de Europese meerval sterk in opkomst en is het aannemelijk dat deze een aanvullende bedreiging vormt voor de zeldzame zeeprik. Tot in de eerste helft van de 20e eeuw kwam Europese meerval alleen in het Haarlemmermeergebied voor. Als gevolg van ontsnappingen uit een kwekerijen en uitzettingen (onder andere in de rivieren bovenstrooms van Nederland) is het verspreidingsgebied sterk toegenomen en wordt de soort in alle grote rivieren en ook veel meren en plassen waargenomen.

Europese meerval. (Foto: blikonderwater.nl)

Gouden beekprik

Gouden beekprik, 5 november 2022. (Foto: Romeo Neuteboom Spijker)

Deze 'gouden' beekprik werd gevangen tijdens een visinventarisatie op 5 november 2022 in de beken bij Vaassen en Emst ten behoeve van de Natura-2000 Monitoring voor de rivierdonderpad. Frits Roerdinkholder van Viswerkgroep De Prik toont trots zijn vangst. Dit is de tweede keer in dertig jaar dat ze zo'n fraai exemplaar vangen.

Helaas is bij de visinventarisaties die dag geen enkele rivierdonderpad gevangen. Het gaat erg slecht met dit prachtige karakteristieke beekvisje. De Prik hoopt op meer aandacht voor habitatkwaliteitverbetering voor de rivierdonderpad door waterschappen en provincies.

Friese vissennamen

Kaukasyk lytse grindeling

Tijdens de Friese Vrijwilligersdag van 2022 heb ik in het gebied de Heanmar een visexcursie gegeven. De doelsoort was ielpiper (grote modderkruiper), deze soort is hier voor het laatst waargenomen in 2002.

Het was een gezellige excursie in een mooi gebied waarbij tien verschillende vissoorten zijn gevangen. Vissen met leuke Friese namen zoals de tsienstikelich toarnderke (tiendoornige stekelbaars), krytiel (kleine modderkruiper), fetkarper (vetje) en mûdhûn (zeelt). De ielpiper hebben wij helaas niet gevangen.

Er werd ook één nieuwkomer binnen de Nederlandse vissoorten gevangen: de Kaukasische dwerggrondel. Deze soort is na het uitkomen van de Fisk Atlas Fryslân (2015) voor het eerst in Nederland waargenomen en had bij mijn weten nog geen Friese naam. De officiële Friese naamgeving van vissen (en andere soortgroepen) wordt gedaan door een werkgroep van het Biologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy. Deze werkgroep bestaat uit soortenkenners en taalkundigen. Ik heb de werkgroep gevraagd of er al een Friese naam is vastgesteld voor deze vissoort. Het antwoord was nee, deze moet nog bedacht worden. De werkgroep stond er ook voor open om meer soorten, die ontbreken in de Fisk Atlas Fryslân, een Friese naam te geven.

Ik wil dit stukje afsluiten met een voorzet voor een naam: "Kaukasyk lytse grindeling". Ik ben geen Fries, maar ik vermoed dat ik hiermee redelijk dicht bij de uiteindelijke naam zal zitten.
Jesper Berndsen

**De gevangen Kaukasische dwerggrondel.
(Foto: Durk Jelle Venema)**

Vlekken mysterie

Links: zijaanzicht gewone pad met soortgelijke pigmentvlek waargenomen in tuin Bonn (D). (Foto: Wolfgang Böhme)
Rechts: bovenaanzicht gewone pad met pigmentvlek waargenomen in Beek Ubbergen (NL). (Foto: Sandra Kemp)

In schubben & slijm nr 51 (pag 8) maakten wij melding van een gewone pad met een pigmentvlek rechtsop de rug net achter de parotoïd (klier). Naar aanleiding daarvan ontvingen wij bericht van Prof. Dr. Wofgang Böhme. Hij had een aantal jaar geleden in zijn achtertuin een vrouwtje gewone pad met eenzelfde soort pigmentvlek op dezelfde plek (zie foto) en heeft dit gepubliceerd in een artikel over de biodiversiteit in zijn achtertuin in het blad Decheniana-Beiheft 43A: 1-105, 2022. (mededeling redactie: zie ook zijn artikel hierover in ons tijdschrift RAVON 61, 18(2): 33-36). Is het toeval of is er meer aan de hand? Het blijft een mysterie.

Afrikaanse klauwkikker gezien?

De Europese Unie houdt een zogeheten Unielijst bij. Hierop staan uitheemse planten en dieren vermeld die zich kunnen gedragen als invasieve exoten. Er geldt een Europees verbod op bezit, handel, kweek, transport en import van deze soorten. Op deze lijst stonden al 66 soorten genoemd, waaronder onder andere de Amerikaanse stierkikker, blauwband, zonnebaars en lettersierschildpadden. Op 2 augustus 2022 zijn er nog eens 22 nieuwe soorten toegevoegd.

Afrikaanse klauwkikker. (Foto: Jelger Herder)

Nieuw op de lijst is de Afrikaanse klauwkikker. In het verleden gebruikt als een soort zwangerschapstest. Door hormonen in de urine van zwangere vrouwen in een Afrikaanse klauwkikker te spuiten, ging zo'n kikker namelijk ovuleren. Daarnaast werd de soort vaak gebruikt als proefdier en is nog steeds populair als huisdier. Ondanks dat de soort van origine uit Afrika komt, kan de kikker ook in Europa in het wild aarden. Een recente studie laat zien dat het klimaat in het grootste deel van West-Europa geschikt is voor vestiging. De Afrikaanse klauwkikker is gevestigd in Frankrijk, Italië (Sicilië) en Portugal. Sinds kort is er ook een grensoverschrijdende populatie vastgesteld op de grens van Frankrijk en België bij het plaatsje Mesen (B). Hier werden naast volwassen dieren ook grote aantallen larven en juveniele dieren gevonden. De kikkervisjes lijken wel wat op kleine meervallen. De larven hebben namelijk twee lange sprieten aan de kop en een brede bek.

In Nederland is de soort in 1974 nabij Gorinchem vastgelegd en in 1979 zijn bij Utrecht larven gevonden. Op 20 augustus 2022 is de soort gemeld op Waarneming.nl door Jan Willem Landman, met foto. Een albino exemplaar zat tussen de stortstenen van een kribbe in de Waal bij Weurt, Nijmegen. Waarschijnlijk heeft iemand zijn aquarium opgeruimd voor de grote vakantie.

Mocht je zelf een Afrikaanse klauwkikker tegen komen in het wild, maak een foto, meld het bij RAVON en geef het door via Telmee.nl of Waarneming.nl.

Vrijwilligersdag in Naturalis

Om monitoring en vrijwilligerswerk te kunnen doen, is er meer nodig dan goede instructies en kennis van de soorten. Het tweerichtingsverkeer is ook belangrijk. RAVON moet in goed contact blijven met haar vrijwilligers en omgekeerd. Elkaar ontmoeten en naar elkaar luisteren is dan essentieel. Hoe het nu gaat, wat goed gaat en waar het misschien wel beter kan, zijn voor de hand liggende vragen.

Dus op 24 september 2022 verzamelden we met zo'n 30 sleutelfiguren uit ons vrijwilligersnetwerk. Vooral ervaren waarnemers die in een regio bekend staan als hét aanspreekpunt, maar ook werkgroepcoördinatoren en andere 'spil in het veld'-en waren van de partij.

Slenteren tussen dino's en de oermens

Naturalis in Leiden was de place to be. In de ochtend slenterden we door de verschillende zalen van het vernieuwde museum. Dinobotten, opgezette dieren en een reconstructie van de oermens. We keken onze ogen uit. Vooral de mosasaurus, gevonden in de Sint-Pietersberg, liet een diepe indruk na.

Bijpraten

Na de lunch konden we terecht in het mooie auditorium. Tijd voor het échte bijpraten en de inhoud. Onze nieuwe directeur Karin Akkers stelde zich voor en daarna was het tijd voor updates. Wat gebeurt er allemaal op het kantoor en bij de verschillende projecten? We gingen uit elkaar in groepen om het over drie belangrijke thema's te hebben: opleiding, communicatie en waardering.

De oogst

De gesprekken kwamen op gang en vele dingen werden gezegd. Iedereen kon zijn ei kwijt en we hadden een mooie oogst. De omgevingswet zit er (een keer) aan te komen. Van daaruit popt de vraag op of RAVON meer handen en voeten kan geven aan het beschermingswerk op lokaal niveau. Qua communicatie valt het op dat we mooie publicaties hebben, maar aan het communiceren over de wederzijdse verwachtingen moeten we wat meer aandacht besteden. Om de waardering nog beter tot

Sfeerimpressie vrijwilligersdag in Naturalis. (Foto's: RAVON)

zijn recht te laten komen, kregen we enkele praktische tips. Zo is de wens heel groot dat RAVON-medewerkers nóg vaker met vrijwilligers het veld in kunnen gaan. Voor het opleiden van nieuwe vrijwilligers zijn er veel materialen, dus dat werd een brainstorm om nog meer ideeën te genereren.

Vrijwilligers en wetenschap

Om de dag af te sluiten hadden we Wouter Beukema (herpetoloog en auteur van de nieuwe ANWB Amfibieën- en reptielengids) uitgenodigd. Hij vertelde ons over hoe de burgerwetenschap de basis is van zijn werk bij Naturalis. Centraal in zijn verhaal stond dat je het eigenlijk als wetenschapper niet alleen kán doen. Je hebt een netwerk aan enthousiaste burgers en vrijwilligers nodig. Je wilt kennis, je fascinaties verder onderzoeken en natuurlijk beschermen wat er nog is. Dat doe je samen! Drie aspecten die iedereen in de zaal herkent en verbindt.

Het was een geslaagde dag! Een mooie locatie, toffe groep mensen en veel constructieve feedback. Alle tips en gedachtenkronkels zijn verwerkt tot een verslag. Daar blijft het uiteraard niet bij! We gaan aan de slag. De eerste gesprekken over hoe RAVON het lokale beschermingswerk beter kan ondersteunen zijn gevoerd. Ook de andere onderwerpen pakken we komende tijd op. Benieuwd naar het hele verslag? Vraag dit dan bij mij op: **k.willemse@ravon.nl**.

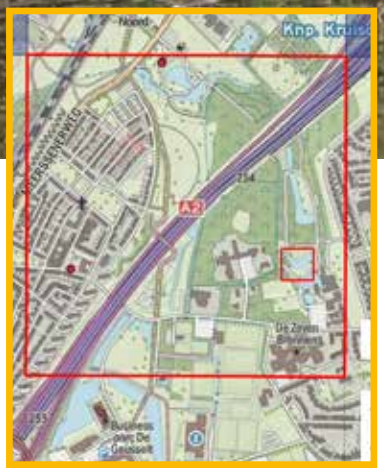

Tellers gezocht voor Meetnet lettersierschildpad

Lettersierschildpadden (en zaagrugschildpad) aan het zonnen. (Foto: Jelger Herder)

Omdat lettersierschildpadden zich niet (of nauwelijks) voortplanten in Nederland wordt een uitsterfbeleid voor deze exoot gevoerd. Om het verloop van de aantallen lettersierschildpadden in de Nederlandse natuur te monitoren, is RAVON in 2019 gestart met het Meetprogramma lettersierschildpad. Dit valt onder het Meetprogramma Reptielen dat onderdeel is van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM).

Tot dusver is er voor het Meetprogramma lettersierschildpad op 31 locaties geteld. Het streven is om het aantal locaties verder uit te breiden. Daarom zoekt RAVON nog vrijwilligers die geïnteresseerd zijn om mee te helpen bij het onderzoek. De monitoring houdt in, dat jaarlijks vier telrondes worden uitgevoerd op één of meerdere vaste locaties.

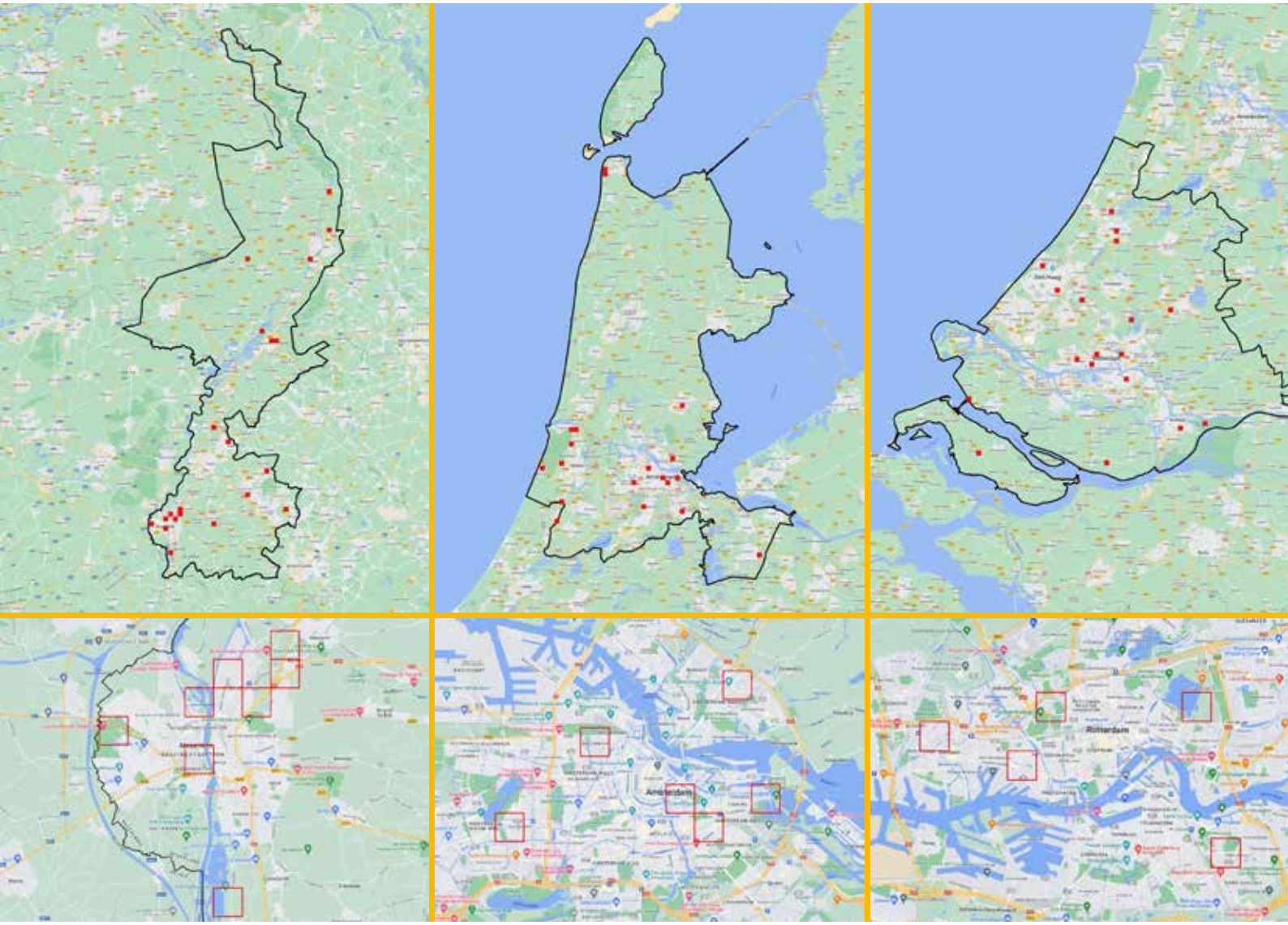
Screenshot van een geselecteerde locatie voor het monitoren van lettersierschildpad.

Wat heb je nodig en waar kan RAVON je bij ondersteunen?

- Tijd en motivatie om 4 keer per jaar een locatie te bezoeken en de aanwezige schildpadden te tellen.
- Lettersierschildpadden kunnen herkennen; het onderscheid tussen de ondersoorten is handig, maar geen must. Het is ook mogelijk om samen met iemand van RAVON een (eerste) veldbezoek te doen zodat de methode kan worden toegelicht en er vragen gesteld kunnen worden.
- Een computer, tablet of telefoon om je tellingen in te voeren.
- Een verrekijker of camera kan nodig zijn, afhankelijk van de locatie (schildpadden zijn vaak erg schuw en wateren kunnen groot zijn). RAVON kan een verrekijker op leenbasis ter beschikking stellen (op=op).
- Je krijgt van RAVON een handleiding waarin omschreven staat hoe je te werk gaat.

Waar kan ik aan de slag?

Lettersierschildpadden komen door heel Nederland verspreid voor, dus in principe kan er door heel Nederland geteld worden. Een stadspark in de buurt leent zich bij uitstek. Er zijn wel een aantal criteria waaraan een locatie moet voldoen om geschikt te zijn voor het meetnet. De belangrijkste is dat er minimaal drie lettersierschildpadden aanwezig zijn (liefst meer).

De Provincies Limburg, Noord-holland en Zuidholland. Met in rood de kilometerhokken waar nog schildpaddentellers voor gezocht worden. Detailkaarten: maastricht, amsterdam en rotterdam.

Verder moet het een geïsoleerd water zijn, dat niet in verbinding staat met andere wateren.

RAVON heeft door heel Nederland locaties geselecteerd waarvan bekend is dat er grotere aantallen lettersier-schildpadden voorkomen. Relatief veel van de locaties waarvoor tellers gezocht worden, liggen in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Limburg. Zie hiervoor ook de bijgevoegde kaarten, waarop alle kilometerhokken in deze drie provincies staan aangegeven waarvan bekend is dat er lettersierschildpadden zitten, maar die (nog) niet gemonitord worden. Een compleet overzicht van alle geselecteerde locaties is te vinden op de website **ravon.nl/tellen**. Selecteer hier 'lettersierschildpad' en je ziet in blauw alle kilometerhokken waarvoor nog tellers gezocht worden. Bij veel kilometerhokken is ook de exacte tellocatie te zien als men het betreffende hok selecteert. Er kunnen altijd nieuwe locaties toegevoegd worden, dus als je zelf een locatie bij jou in de buurt weet met minimaal drie lettersierschildpadden, laat het ons weten!

Voor het opgeven als vrijwilliger, stellen van vragen en/of het doorgeven van nieuwe tellocaties, kun je contact opnemen met Miranda de Kock (**m.dekock@ravon.nl**).

Meer informatie over het meetprogramma is te vinden op: **ravon.nl/lettersierschildpad**

Weekenden 2022

Kam- en vinpootsalamanders waargenomen in dezelfde poel op de heide in Noord Brabant, 27 mei 2022. (Foto: Floor Reijngoudt)

Verslag Hemelvaartweekend

Dit jaar ben ik voor het eerst mee geweest met het RAVON Hemelvaartsweekend in Noord-Brabant. Niet het hele weekend maar op de vrijdag. We verzamelden op de groepslocatie in Oisterwijk, waar ik warm werd onthaald door de andere deelnemers. Vervolgens reden mijn groep (David, Erwin, Richard, Ellen, Thomas, Floris, Bo, Annemarie) en ik naar het noordelijk deel van het Dommel-gebied om te gaan inventariseren met een schepnet. Ondanks dat sommige poelen er veelbelovend uitzagen, vielen de vangsten toch tegen. In alle poelen troffen we de exotische Amerikaanse hondsvis aan. Wel zagen we andere leuke soorten zoals levendbarende hagedis, beekrombout en een groep jonge koeien die ons maar al te interessant vonden. In de laatste poel op deze locatie kwamen we nog jonge en volwassen gewone padden tegen, waarvan één van de paddenvlieg was voorzien.Om toch nog wat amfibieën te spotten zijn we in de middag doorgereden naar een locatie waarvan het voorkomen van knoflookpad bekend is. Het bleek om een hele mooie poel te gaan midden in een heideterrein. Knoflookpad hebben we hier niet aangetroffen, maar wel één kamsalamander en vele kleine watersalamanders en vinpootsalamanders (zie foto). Wat een vondst en dat zo dichtbij een vuilnisbelt!

Harm Hofman met zijn trofee tijdens het Hemelvaartweekend 2022. (Foto: Jesper Berndsen)

Tijdens het Hemelvaart- en Vissenweekend in 2022 werd ook weer een uitdagende **kennisquiz** gegeven. David Brouwer had dit jaar de reptielen & amfibieën-quiz gemaakt en deze is gewonnen door Jelger Herder. De vissenquiz werd gegeven door Remco Ploeg en deze is gewonnen door David Broek. Naast de eeuwige glorie die ze verdient hebben met het winnen van deze quiz mogen ze ook een jaar lang genieten van de wisselbeker en een pittige quiz in elkaar zetten voor de inventarisatieweekenden in 2023. Verder was dit jaar ook een '**oude prijs in een nieuw jasje**' te winnen tijdens het Hemelvaartweekend. Vroeger was er de 'Hemelvaart Bokaal', deze werd overhandigt aan een deelnemer die een uitzonderlijke prestatie had geleverd tijdens het weekend. Enkele noemenswaardige prestaties uit het verleden zijn: de vondst van een leucistische kleine watersalamander, de eerste ringslang van het weekend maar ook de grootste drankrekening en het feit dat iemand voor het eerst in zijn leven afhaalchinees at! Uitzonderlijk en wonderbaarlijke prestaties met recht. Helaas is de 'Hemelvaart Bokaal' zoekgeraakt, daarom is een nieuwe traditie gestart met de '**Hemelvaartweekend Toffe Prestatie Trofee**'. Deze trofee is in 2022 naar Harm Hofman gegaan. Harm draait nogal graag stenen en stammetjes om in zijn zoektocht naar reptielen en amfibieën. Tijdens het Hemelvaartweekend heeft hij zijn 1.000.000e steen omgedraaid, een prachtige mijlpaal! Gefeliciteerd allemaal!

Op aanraden van een boswachter die wij onderweg tegenkwamen zijn we nog doorgereden naar een ven in de buurt. Op hoop van zege om hier toch nog een knoflookpad aan te treffen. Die hebben we uiteindelijk niet aangetroffen, maar wel nog larven van heikikkker, volwassen poelkikkers en larven en juvenielen van rugstreeppad.

Al met al een geslaagde dag met leuke mensen en mooie waarnemingen. In 2023 zal het hemelvaartweekend gehouden worden van 17 t/m 21 mei in Zuid-Holland. Houd de website in de gaten.... **www.ravon.nl/hemelvaartweekend**

Floor Reijngoudt

Groepsfoto bij de grote modderkruiper plek. (Foto: Youp van den Heuvel)

Verslag Vissenweekend

Dit jaar voor ben ik voor het eerst, samen met vier vrienden vanuit een vroegere studie, aanwezig geweest bij het RAVON-vissenweekend in Friesland. We verbleven in een groepsaccommodatie in Nes-Akkrum. Eenmaal aangekomen hebben we onder het genot van een pilsje kennis gemaakt met de groep en werd de vissenquiz gehouden. Een mooie activiteit om mee te beginnen en ondertussen een praatje te maken. Diezelfde avond zijn we nog gaan zaklampenvissen rond het gebied van de Veenhoop. Langs een kanaal troffen we vooral baarzen en snoeken. Leuke bonussen waren een vos, watersnip, overvliegende roerdomp en enkele gewone dwergvleermuizen in het licht van de zaklamp. De volgende ochtend zijn we na het ontbijt meegegaan op excursie naar Van Oordt's Mersken met als hoofddoel de grote modderkruiper. Op verschillende plekken hebben we een poging gedaan, maar de soort bleek lastig te vangen. Na op verschillende plekken marmergrondel, kleine modderkruipers, zeelten, baarzen en kolbleien gevangen te hebben was het op de laatste locatie prijs: een grote modderkruiper! Voor mij was het de eerste keer deze mooie soort te zien, met dank aan de vangkunsten van Youp van den Heuvel.

Bij terugkomst van de excursie hebben we gegeten en de film "Nederland Onder Water" gekeken. Na afloop werd er nog met een zegen gevist vanuit een bootje in de vaart achter de

De in Van Oordt's Merksken gevangen grote modderkruiper. (Foto: Corné Koopmans)

accommodatie. De volgende dag alweer de laatste excursie dag die we begonnen in Aengwirder- of Tjalleberterkrite. We vingen verwachte soorten als kleine modderkruiper, zeelt, tiendoornige stekelbaars en snoek. Een leuke verrassing was de vangst van een kroeskarper, waarvan nog weinig waarnemingen waren uit de wijde omgeving. We sloten af in De Deelen nog waar onder andere rietvoorn, pos, kleine modderkruiper en zeelt werden gevangen.

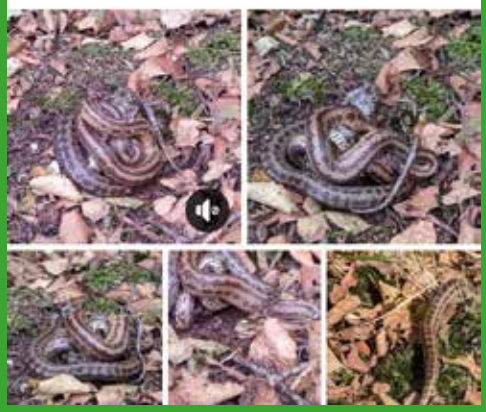
In 2023 zal het vissenweekend gehouden worden van 8 t/m 10 september in Noord-Brabant. Meer info: **www.ravon.nl/vissenweekend**

Corné Koopmans

Romantiek in het najaar?

Najaarsparing gladde slang

Eind september 2021 ging Joost Geraets naar de Peel in de hoop een gladde slang waar te nemen. Wat hij toen waarnam had hij nooit verwacht! Op de Facebook-pagina van de Nederlandse Veldherpetologie beschrijft Joost het als volgt:
"*Ga je de Peel in en let je speciaal op de gladde slang... Kom je uit bij deze 'dans'... Wow wat een worsteling!! Rillingen over m'n rug, haren overeind (smiley). Ik ben nog zeer onder de indruk. De één beet de ander in de bek. Na de 'worsteling' of was het een poging te paren (?) verdween de één (de lichtere) in de struiken en de ander (donkerder) kroop bij een berk de grond in...*"

Screenshot Facebook-pagina Nederlandse Veldherpetologie, najaarsparing gladde slang. (Foto's: Joost Geraets)

Schokken met de kop paargedrag voor gladde slang?

Tijdens een telronde op mijn traject voor het NEM Meetprogramma Reptielen in augustus op de Hoog Buurlose Heide liep ik enigszins gefrustreerd rond vanwege de tegenvallende weersomstandigheden en daardoor lage aantallen reptielen. Op een marginaal stukje lage heide liep ik echter plots tegen een gladde slang aan, die hier volledig uitgestrekt met opgerichte kop in een open stuk lag. Ik stond meteen stil om de slang niet te storen en maakte een foto met de telefoon. De sterk opgerichte kop viel mij echter op en dus wachtte ik even om te zien wat de slang ging doen. Al snel begon hij schokkend met de kop te bewegen en hevig te tongelen. Ik vermoedde dat er een hagedis onder het polletje zat, waar de slang het op gemunt had. Toen de slang zijn kop in de pol stak schoot er met behoorlijke snelheid (voor de, meestal toch trage, gladde slang) een tweede gladde slang uit, waar de eerste slang vervolgens achteraan ging. Bij nader inzien was het schokkend met de kop bewegen geen jachtgedrag maar typisch voor mannetjesslangen die op een vrouwtje reageren. De rust keerde snel terug en ik zag de tweede slang nog net wegkruipen onder de moslaag. Even later kroop de eerste slang er rustig achteraan. Beide slangen waren ongeveer van gelijke grootte. Ik kon de slangen verder helaas niet volgen tussen de heide. Na afronding van mijn telroute ben ik een halfuurtje later terug gaan kijken op de locatie in de hoop een paring te kunnen waarnemen, echter de slangen waren niet meer zichtbaar.

Gladde slang met sterk opgerichte kop vlak voordat hij schokkend begon te bewegen en tongelen en daarna de pol inschoot naar een andere gladde slang. (Foto: David Broek)

Voor mij persoonlijk was deze observatie interessant omdat het de eerste waarneming van gladde slang was voor mij op deze route maar vooral ook omdat gedrag van gladde slang veelal onzichtbaar blijft. Meestal zie ik gladde slang in rusthouding en slechts in enkele gevallen zich actief verplaatsend. Interactie tussen gladde slangen had ik nog niet eerder waargenomen; het gezamenlijk zonnen reken ik dan niet mee omdat ze elkaar dan juist volledig lijken te negeren. Het vermoedelijke paargedrag is weliswaar laat in het seizoen, maar toch zijn paringen bekend tot ver in het najaar (o.a. Feenstra, 2001; Rijsewijk *et al.*, 2019; Johansen *et al.*, 2022). Of het hier ook tot een paring heeft geleid zal ongewis blijven.

David Broek

Effen oranje buik? Niet altijd Alpenwatersalamander

De herkenning van kamsalamanders levert doorgaans geen problemen op. Volwassen dieren zijn groot (>12 cm lengte), in een ver verleden was hun naam dan ook Grote Watersalamander. Erg herkenbaar is de knal oranje of gele buik met zwarte vlekken. Aan het vlekkenpatroon kunnen individuen worden herkend omdat het basispatroon niet echt veranderd. Maar is dat altijd zo?

Nee. Tijdens één van mijn eerste veldbezoeken bij de RAVON Werkgroep Monitoring bezochten Ingo Janssen en ik een groepje vrijwilligers in de regio Zundert. Een perfect gebied om nader kennis te maken met watersalamanders omdat alle vier de soorten er voorkomen. Maar het werd een enigszins verwarrende ervaring. De Alpenwatersalamanders en de mannelijke kleine watersalamanders en vinpootsalamanders zagen er uit zoals het in de gidsen afgebeeld staat. Maar we vingen ook een grote salamander met een effen knal oranje buik. '*Wauw, een kamsalamander!*' riep Ingo. Wijselijk hield ik mijn mond omdat het uiterlijk niet aan de theorie voldeed die ik me had toegeëigend.

Met de vrijwilligers ontstond er een discussie en werd de argumentatie gedeeld. Naast de grootte en zwarte kleur had de salamander witte spikkeltjes op de flanken wat een kenmerk is voor kamsalamanders. Maar hoe zit dat dan met die oranje buik? Dat valt binnen de natuurlijke variatie van de soort en kan voorkomen. Dit was ver voor de tijd van digitale fotografie of met camera uitgeruste mobiele telefoons. De waarneming is dus nooit op foto vastgelegd. In de jaren die volgden hebben we er nog vaak over gesproken en er altijd op gelet, maar nooit meer een dergelijk ongevlekt exemplaar waargenomen...

Tot in februari 2022, toen stond ik in mailcontact met Marcel Cox van de IVN Waterwerkgroep Laarbeek. Hij stuurde mij de volgende foto's ter determinatie. Onderling was er wat discussie over de juiste soortdeterminatie. Een uit de kluiten gewassen Alpenwatersalamander of een afwijkende kamsalamander? Vanwege de hierboven beschreven ervaring dacht ikzelf aan het laatste. Maar ik zat ernaast. De foto's aan deskundigen voorgelegd die unaniem de soort herkenden als Alpenwatersalamander. Ondanks de maat en donker uiterlijk zijn er subtiele verschillen zoals de kleur onderzijde staart en cloaca.
Dan blijf ik persoonlijk wel benieuwd of er ooit een kamsalamander zonder buikvlekken is vastgelegd? Ik verneem het graag.

Edo Goverse

Alpenwatersalamander, man en super grote vrouw in cuvet. (Foto's: Marcel Cox)

Levendbarende hagedis gevangen in web van viervlekwielwebspin

Het was op een wandeling met mijn broer en onze vrouwen in een nat heidegebied (Noord-Brabant), dat ik een betere plek zocht qua lichtinval voor een foto van een met paddenstoelen begroeide berk. Op de terugweg zag ik een levendbarende hagedis hangen in een spinnenweb. Snel een paar foto's gemaakt en omdat ik overtuigd was dat mijn schoonzus nog nooit een levende hagedis van nabij had gezien, bevrijdde ik heel voorzichtig de hagedis uit zijn netelige positie. Ik liep met gesloten handen naar mijn schoonzus en zei: "Kijk eens, verrassing", daarbij deed ik langzaam mijn handen open. Zij keek!, schrok!, en gilde "een spin!! een spin!!". En inderdaad, behalve een hagedis had ik ook een pracht van een spin in mijn handen. Deze viervlekwielwebspin (*Araneus quadratus*), want dat is de naam van het prachtige beestje, moet toegeschoten zijn terwijl ik mijn camera opborg en is daarna door mij, samen met de hagedis, uit zijn web geplukt. Later thuis zagen we, dat op het moment dat de foto gemaakt werd, de spin nog in de hoek van het web zat. De reactie van mijn schoonzus heeft nog voor veel hilariteit gezorgd op menig familiefeestje!!

Willem van Kuijk

Levendbarende hagedis gevangen in spinnenweb.
De viervlekwielwebspin (zie detail) zit rechtsboven in het web.
(Foto's: Willem van Kuijk)

Zandhagedis door mieren belaagd

Vrouwtje zandhagedis belaagd door mieren. (Foto: Wouter Verbaan)

Tijdens een voorjaarsbezoek aan de Veluwe kwamen wij deze onfortuinlijke vrouwelijke zandhagedis tegen. Het dier kwam waarschijnlijk te voorschijn na het leggen van haar eieren. Mijn vrouw zag een hoopje mieren. Bij nadere bestudering bleek het een groep mieren te zijn die de aanval hadden ingezet op deze zandhagedis. Ze heeft uiteindelijk weten te ontsnappen. Een bijzondere, niet alledaagse waarneming!

Wouter Verbaan

Reptielen zoeken tijdens de bijeenkomst voor Drentse reptielentellers op 3 september 2022. Adder werd niet gezien, levendbarende hagedissen wel en ook een heikikker. (Foto's: Ben van Wierst)

Jaarlijkse bijeenkomst Drentse reptielentellers

Zaterdag 3 september 2022 was het weer zover, de jaarlijkse bijeenkomst voor alle Drentse tellers binnen het NEM Meetprogramma Reptielen. Insteek van deze dag is om tellers, maar ook beheerders, bij elkaar te brengen en ervaringen uit te wisselen.

We waren dit jaar te gast in Rabbinge/Wildenberg, vlakbij de Overijsselse grens. Hier bezochten wij in de loop van de dag drie bij elkaar gelegen terreinen in beheer bij het Drentse Landschap en Staatsbosbeheer. We verzamelden ons tussen 9.00 uur en 10.00 uur op de parkeerplaats aan de Nieuwedijk. Onder het genot van een kopje koffie of thee maakten we (opnieuw) kennis met elkaar en kwamen de verhalen los. Er werden tips en bijzondere waarnemingen uitgewisseld. 20 mensen hadden zich opgegeven, maar door diverse omstandigheden konden vier mensen niet aanwezig zijn. Met 16 man sterk, verdeeld over twee groepen, gingen we het veld in om reptielen te spotten. Adder stond hoog op het verlanglijstje!

In het eerste van de eerder genoemde drie gebieden ligt een traject. Dit is het meest zuidelijkste meetnetpunt van Drenthe. Tussen 1995 en 2007 werd hier gemonitord en werd de adder jaarlijks gezien. Tussen 2008 en 2020 was de route vacant en deze werd pas in 2021 herbezet. Zouden de adders er nog zitten? In de aangrenzende heidevelden was de soort bekend. De nieuwe teller op deze route had hier nog geen adder waargenomen, terwijl de omstandigheden voor de soort nog steeds geschikt lijken. Hij vroeg zich af of hij iets niet goed deed of dat er wat anders aan de hand is. Om deze reden is dit gebied uitgekozen om de bijeenkomst te organiseren. Eén groep bezocht dit gebied/telroute. De andere groep bezocht het aan de overkant van de weg gelegen terrein Het Reestdal van het Drentse landschap. Helaas was het weer voor reptielen ongunstig. Veel te warm, veel zon, droogte en een stevige wind. Op de telroute telden we vier adulte en vier juveniele levendbarende hagedissen. Heikikker, groene kikker, bruine kikker en gewone pad waren ook van de partij. In het andere

terrein werd onder een stronk hout een juveniele levendbarende hagedis aangetroffen.

Na de zoektocht zagen we elkaar volgens afspraak weer terug op het verzamelpunt. Hier werd onder het genot van een kopje koffie, thee of meegebracht drinken de lunch genuttigd en veel nagepraat over de waarnemingen en andere nieuwtjes. Dick van Dorp werd zelfs de wandelende encyclopedie genoemd! Na deze gezellige lunch ging een gedeelte van de deelnemers huiswaarts voor andere verplichtingen en een groepje ging nog kijken op het derde terrein bij het vogeluitkijkpunt 'Takkenhoogte' dat uitzicht geeft over de Meeuwenplas. Vervolgens gingen we dat terrein ook op en keken we rond bij wat poeltjes en bij de Meeuwenplas.

Al met al was het een geslaagde dag met helaas geen adder maar wel enthousiaste deelnemers die blij waren elkaar weer te ontmoeten. Er is goed bijgepraat en de deelnemers hopen op een jaarlijks vervolg van dit initiatief. Op de adder hebben wij en de teller van dit traject aankomend voorjaar goede hoop: de aanhouder wint! We hopen volgend jaar weer een dag te houden. Graag zien we jullie dan weer.

Ben van Wierst & Johan Scheeres

Rivierdonderpad: gevecht of poging tot paring?

In de Vinkeveense plassen is eiland 4 een bekend duikgebied. Wat veel duikers niet weten is dat ze het gebied al heel lang delen met een kleine vissoort, de rivierdonderpad.

De ondiepte van het duikgebied van de steiger tot ongeveer drie meter diep is een vrij vlakke zandbodem waar ook stukjes hout, plankjes en stukken steen liggen. Al die plekken worden door de rivierdonderpadman gebruikt om in het voorjaar een nestje te maken. Vanaf 2018 tel ik de nestjes die daar in het voorjaar worden gemaakt. Het telgebied is ongeveer 250 meter lang en 25 meter breed. De telling is nog niet zo lang bezig dus de reeks is nog maar kort. In 2018 waren er 12 nestjes, in 2019 waren er 10, in 2020 waren er 7, in 2021 3 en in 2022 nog maar 1. Opvallend is dat de rivierdonderpad in duikgebied Vinkeveen vooral onder hout zijn nest maakt. Waarschijnlijk heeft de afname met de komst van de zwartbekgrondel te maken. De zwartbekgrondel is vanaf 2018 in het duikgebied gekomen en is daar nu massaal aanwezig.

In mijn enthousiasme voor de rivierdonderpad heb ik ook andere duikers aangestoken en een van mijn duikbuddy's heeft een filmpje gemaakt in 2019 over een ontmoeting tussen twee rivierdonderpadden. Het filmpje is te zien op youtube: **https://www.youtube.com/watch?v=nay5MrkYqaA**.

Over het paargedrag van rivierdonderpadden is onderzoek gedaan door Morris (1954) en diverse anderen. Morris beschrijft het paaigedrag als volgt: Het mannetje maakt een nest onder een stuk steen. Dan neemt het mannetje plaats in het nest waarbij alleen de kop zichtbaar is. Alles wat langs zwemt wordt 'gebeten'. Mannetjes worden van het nest weggesleept en vrouwtjes worden het nest in gesleept. In de film Nederland Onder Water van Arthur de Bruijn is heel mooi in beeld gebracht dat mannetjes met hun "geknor" de vrouwtjes proberen te lokken. Daarbij maken ze met hun kop een knikkende beweging.

Op het filmpje is te zien dat het donkere mannetje probeert om het lichtere vrouwtje het nest in te slepen. Het vrouwtje lijkt er echter nog niet klaar voor. Het zou kunnen zijn dat het vrouwtje al eitjes heeft afgezet in een ander nestje of dat het vrouwtje nog niet paairijp is. Ik meen te zien dat het donkere mannetje, het lichtere vrouwtje vooral achterwaarts probeert mee te nemen naar het nest. Het vrouwtje probeert ook meerdere keren toenadering te zoeken. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat er toevallig een mannetje langs komt zwemmen die als rivaal wordt beschouwd en wordt gebeten om te verjagen.

Rivierdonderpad bewaakt zijn nest met eitjes. (Foto's: Ron Staalman)

Argument om hier tegen in te brengen zijn: de lichtere rivierdonderpad heeft een smaller profiel en lijkt dus een vrouwtje te zijn. De donkere rivierdonderpad duwt niet weg maar lijkt achteruit te bewegen. Er wordt niet direct gevlucht maar de benadering is meerdere keren.

Ron Staalman

Kwabaal. (Foto: Jelger Herder)

Lokroep zet kwabaal weer op de kaart in Friesland

Dankzij de kwabaalwaarneming van een sportvisser in 2019 is in samenwerking met waterbeheerder Wetterskip Fryslân en projectontwikkelaar GroenLeven de Lippe Gabriëlsplas, een oude zandwinput nabij Drachten, onderzocht op de aanwezigheid van een populatie kwabaal.

Om de mysterieuze kwabaal op te sporen luisterden we tijdens de paaitijd in de winter met onderwatermicrofoons naar hun lokroep en daarnaast analyseerden we water op rondzwevende DNA-deeltjes (eDNA). Deze gecombineerde aanpak bevestigde dat de kwabaal nog niet is uitgestorven in Friesland! In de afgegeven omgevingsvergunning voor de aanleg van een zonnepark op deze locatie is al specifiek rekening gehouden met nader onderzoek, beschermingsmaatregelen en monitoring van de kwabaal. Zo kan de populatie hier standhouden, en door aangelegde vispassages kunnen ze vanuit deze locatie ook andere gebieden bereiken.

Om de populatie en activiteit van kwabaal in Friesland beter in beeld te krijgen is in de winter van 2022/2023 een pilot-onderzoek gestart. Hierbij wordt een recent op de markt gebrachte onderwatermicrofoon, de Hydromoth, getest. Dit apparaat is volledig programmeerbaar waardoor eventuele trommelende kwabalen niet gemist worden! De vele duizenden uren aan geluidsfragmenten worden door een zelflerend model geanalyseerd. Hopelijk krijgen we hiermee beter grip op de kwabaal zodat we deze kwetsbare soort kunnen beschermen.

Zwarte dwergmeerval

Nieuwe vissoort op de Europese Unielijst voor Invasieve Exoten

De zwarte dwergmeerval staat sinds augustus 2022 op de Europese Unielijst voor Invasieve Exoten. Deze van oorsprong Noord-Amerikaanse vissoort is vanaf de 19e eeuw geïntroduceerd in Europa als consumptievis.

De invasiviteit van deze soort is hoofdzakelijk bekend uit landen met een warmer klimaat. Hieruit blijkt dat deze vraatzuchtige soort hoge dichtheden in kleinschalige wateren zoals poelen en langzaamstromende beken kan bereiken. De soort is goed bestand tegen een hoge zuurgraad, lage zuurstofgehaltes, waterverontreiniging en troebel water. Bij hoge dichtheden kunnen dwergmeervallen een bedreiging vormen voor inheemse vissoorten door concurrentie om voedsel en schuilplaatsen, en door directe predatie.

In Nederland zijn, zover bekend, nog geen aanwijzingen van populaties met hoge dichtheden. Naast de zwarte dwergmeerval komt in Nederland ook de bruine dwergmeerval voor. Deze twee soorten zijn door subtiele uiterlijke kenmerken uit elkaar te houden waardoor determinatie in het verleden niet altijd vlekkeloos ging. Inmiddels is er beter inzicht in onderscheidende kenmerken en zijn deze ook gepubliceerd in de nieuwsbrief “Kijk op Exoten” (**https://natuurtijdschriften.nl/pub/714652/Exoten2020008004005.pdf**).

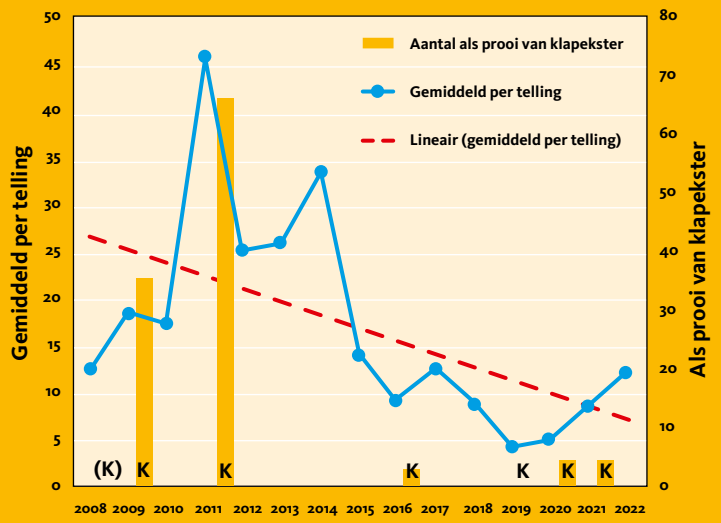
Zwarte dwergmeervallen. (Foto: Jelger Herder)

Om voor deze twee soorten een handelingsperspectief te creëren wordt er dit jaar een onderzoek gestart.

Alternatieve validatie achteruitgang van de levendbarende hagedis

In het Gooi loopt mijn vrouw Loes vanaf 2008 vier routes voor het NEM Meetprogramma Reptielen, waarvoor ik medeteller ben. Eén van de routes bevindt zich op de Tafelbergheide, waar de levendbarende hagedis als enige reptielensoort leeft.

Uit de tellingen blijkt dat er een duidelijk neerwaartse trend is, zoals te zien valt in figuur 1. Dit sluit aan bij de landelijke trend (matige afname 1994-2021, sterke afname afgelopen 12 jaar). Het gemiddeld aantal getelde (sub)adulte hagedissen fluctueert nogal door allerlei oorzaken, bijvoorbeeld verschillen in weersomstandigheden van jaar tot jaar (warme/koude jaren, droge/natte jaren), of door aantasting van de heide door het heidehaantje gevolgd door maaien van de dode heide zoals in 2013/2014.

Figuur 1. Gemiddeld aantal (sub)adulte levendbarende hagedissen op de Tafelbergheide (linker verticale as) met de lineaire (gebroken) trendlijn en de aantallen hagedissen als prooi van de klapekster (rechter verticale as). Winterseizoenen met een territorium van een klapekster worden met een "K" aangegeven.

Levendbarende hagedis. (Foto: Jelger Herder)

Op de Tafelbergheide komt 's winters vaak een klapekster jagen. Deze zangvogel is een carnivoor en heeft zoals de andere soorten uit de familie van de echte klauwieren de gewoonte prooien die niet direct gegeten worden in een soort provisiekast te bewaren. Dit doet de vogel door de prooien tussen twee takjes te klemmen of op een puntig voorwerp, zoals een doorn, te spietsen. Het menu van klapeksters is enorm uitgebreid, maar samenvattend kan gezegd worden dat deze zangvogel met roofvogelallure (grote) insecten, kleine zoogdieren, vogels, amfibieën en reptielen eet. Doorgaans verschijnen klapeksters eind september of begin oktober in Nederland. De eerste en laatste waarnemingsdata van de klapekster op de Tafelbergheide en het aantal dagen dat deze aanwezig was vanaf 2009 staan in tabel 1.

Vanaf 2009 zoeken we de prooien die de klapekster in zijn territorium heeft opgehangen. Onder de prooien neemt vanaf half februari het aandeel hagedissen toe, afhankelijk van de weersomstandigheden. Eerder schreven we al een artikel over de invloed van een klapekster op de populatie levendbarende hagedissen op deze heide toen we in de winter van 2011-2012 maar liefst 72 hagedissen aantroffen (RAVON 48, juni 2013, Jrg 15, Nr 2). Alleen in de winter van 2019-2020 hadden we in de periode waarin vrijwel alleen hagedissen gevangen worden (februari tot vertrek van de klapekster) te weinig bezoeken om een aantal te kunnen geven. Van de andere jaren zijn de aantallen in figuur 1 als staafbalkjes weergegeven. Uit het gecombineerde beeld blijkt dat de aantallen hagedissen als (gevonden) prooi van de klapekster het beeld van de neerwaartse trend bevestigen.

Paul van der Poel

	2009-2010	2011-2012	2016-2017	2019-2020	2020-2021	2021-2022
Eerste datum	12 okt	16-okt	11-okt	19-dec	14-dec	31-okt
laatste datum	6-apr	12-apr	28-mrt	2-apr	4 apr	11-apr
Aantal dagen aanwezig	176	180	169	106	112	193

Tabel 1. Aanwezigheid van een klapekster op de Tafelbergheide in winters van 2009 tot en met 2022.

Bas Raaijmakers

Mijn naam is Bas Raaijmakers ik ben 18 jaar oud en woon al mijn hele leven in Nuenen. Sinds jongs af aan heb ik een grote interesse in de natuur met altijd al een voorliefde voor reptielen, amfibieën en vissen. Toen ik 14 jaar oud was heb ik Domin Dalessi leren kennen, hij heeft mij toen meegenomen in De Peel om gladde slangen te zoeken. Toen ik eenmaal mijn eerste gladde slang had gevonden smaakte dat naar meer! Ik heb mijzelf toen aangemeld als vrijwilliger voor het Meetprogramma Reptielen en Amfibieën en heb toen geregeld dat ik het oude traject van Domin kon overnemen. Hier ben ik toen vrijwel direct gestart met het monitoren van mijn eigen gebiedje wat ik nog steeds doe.

Sindsdien is het alleen nog maar verder uit de hand gelopen! Zo kwam ik terecht bij de Poelenwerkgroep Eindhoven, Waterwerkgroep IVN Laarbeek, Poelenwerkgroep Nuenen en heb ik dit jaar ook één van mijn klasgenoten zo gek gekregen om samen de grote modderkruipers in zijn omgeving te inventariseren. Maar dit was nog niet genoeg voor mij.
Toen ik een stage nodig had in het eerste leerjaar van mijn opleiding tot Milieu-onderzoeker aan het Yuverta in Den Bosch heb ik Ton Lenders benaderd. Zo kreeg ik een geweldige stage op de Meinweg. Tijdens deze stage ben ik natuurlijk ook veel bezig geweest met onderzoek aan reptielen en amfibieën. Toen mijn stage voorbij was wilde ik natuurlijk niet weg, dus ben ik ook daar begonnen met het inventariseren van reptielen en amfibieën. Op de Meinweg houd ik mijzelf nu vooral bezig met onderzoek aan de adderpopulatie.
Mijn leukste ervaringen bij RAVON zijn het meenemen van nieuwe jonge mensen in het veld. Dat is iets wat ik graag doe.

Ik vind het geweldig om te zien hoe andere leeftijdsgenoten geënthousiasmeerd raken door reptielen en amfibieën.

Een tip voor RAVON van mij zou zijn om te proberen meer jonge mensen bij de organisatie te krijgen. Daar hebben we er gewoon echt te weinig van! Dat jonge mensen wel heel graag willen merk ik wel. Zo heb ik het afgelopen jaar zes leeftijdsgenoten zo gek gekregen om zich aan te melden als vrijwilliger voor RAVON. Ik heb het gevoel dat voor veel jonge mensen de organisatie een beetje buiten bereik voelt, dit was voor mij vroeger namelijk ook zo. Ze hebben allemaal net even iemand nodig die ze een duwtje in de goede richting geeft.

Ik doe nu de opleiding Milieu-onderzoeker aan het Yuverta in Den Bosch. Volgend jaar door naar HBO Bos- en natuurbeheer.

Bas in het veld met zijn vrienden.

Jeugd Lendersprijs

Bas Raaijmakers heeft tijdens de RAVON-dag op 12 november 2022 de Jeugd Lendersprijs ontvangen. In het juryrapport kunnen we onder andere lezen dat hij maar liefst 5x was voorgedragen, dat hij zijn passie graag overdraagt aan zijn leeftijdgenoten en ze mee op sleeptouw neemt en hen in het veld weet te enthousiasmeren. Hij is niet alleen in Nederland actief maar heeft ook een netwerk op Europees niveau. Kortom: iemand die bevlogen is voor ons vak, een ruim netwerk heeft en als geen ander zijn passie op velen weet over te brengen.
Meer lezen: **www.ravon.nl/lendersprijs**

Woeste Stilte

De aarde, ze brokkelt af, ze hoest, rochelt en slibt dicht. Maar ze broeit. Langzaam. Ze heeft de tijd. Haar bossen vlammen op. Haar water stijgt. De roep om verandering wordt steeds luider, maar hoe komt het dat we steeds maar weer ons hoofd in het zand blijven steken?

13 t/m 21 mei 2023 Nijmegen, rondom Museum De Bastei aan de Waal
8 t/m 18 juni 2023 Arnhem, aan de Rijn in Arnhem-Zuid

Wandelvoorstelling over het conflict en de liefde tussen mens en natuur. Waarom luisteren we niet wat beter? Zodat we horen wat het bos en de rivier willen, wat de dieren zeggen. Met onder andere aandacht voor de knakaal. Kaartverkoop, data, tijden en meer informatie: **www.muziektheaterdeplaats.nl**

Drijvende adder

Drijvende adder Dwingelderveld, 29 oktober 2022. (Foto: Bart de Pijper)

Eind oktober 2022 beleefden we nog een bijzonder warme week en toen ik eindelijk tijd had heb ik op 29 oktober toch nog maar even een halve monitoringsronde in het Dwingelderveld gelopen. Niets meer kunnen ontdekken, tot ik op de terugweg naar mijn auto halverwege het Holtveen een tak in het water zag liggen. Of was het toch een slang? Door in te zoomen met mijn camera bleek het inderdaad te gaan om een adder die een heel eind precies over het midden van het ven zwom. Schijnbaar was het iets te ver en moest ze even halverwege uitrusten. Zo doet een adder dat dus. Gewoon drijven.

Bart de Pijper

Houtsnijwerk Molenwaterpark

In het Middelburgse Molenwaterpark zijn een rugstreeppad en een groene kikker in houtsnijwerk vastgelegd. Eén van de monumentale paardenkastanjes sukkelde al jaren met zijn/haar gezondheid en moest worden gerooid. Catharina van der Slikke heeft ervoor gezorgd dat de stam kon blijven staan. Zij zet zich al vele tientallen jaren in voor het behoud van de rugstreeppadden in het park en werd daarvoor 23 januari jl. benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Dankzij subsidie van de gemeente heeft ze de houtkunstenaar Peter Verlaan uit Goes de opdracht kunnen geven vijf dieren waarvoor het park belangrijk is in het hout uit te snijden. Dit zijn naast de twee amfibieën een egel, libel en vleermuis. Een mooi monument voor het behoud van de natuur, ook in de stad.

Kees Musters

Houtsnijwerk te Middelburg met rugstreeppad en groene kikker met dank aan Catharina van der Slikke en kunstenaar Peter Verlaan. (Foto: Kees Musters)

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
01-04-2023	09.30 u	Waddinxveen	Aanleg broeihopen voor de ringslang 't Weegje
22-04-2023	09.00 u	Gelderland	Excursie amfibieën in de Liemers
17-21 mei 2023	18.00 u	Zuid-Holland	RAVON Hemelvaartweekend
8-10 sept 2023	18.00 u	Noord-Brabant	RAVON Vissenweekend
11 nov 2023	09.30 u	Nijmegen	RAVON-dag

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Zuid-Hollandse duinen

Bijna 30 jaar zandhagedissen monitoren

Zandhagedissen van Lizard Hill, route Berkheide Witte berg in Meijendel. (Foto's: Conn Barret)

Op 25 maart 2022 begon ik aan mijn 29e jaar zandhagedissen monitoren in Berkheide (Zuid-Hollandse Duinen). Mijn eigen traject heb ik 16 keer bezocht, maar ook heb ik diverse (nieuwe) tellers op weg geholpen. Hieronder een klein jaarverslag van het bijna 30e jaar dat ik als teller, maar ook regiocoördinator actief ben binnen het NEM Meetprogramma Reptielen.

Activiteiten 2022

Op 7 mei was ik aanwezig bij een excursie in de Meijendelse duinen in Wassenaar, samen met Tariq Stark en andere enthousiaste RAVON collega's. Diverse oude maar ook nieuwe tellers werden geïntroduceerd in het spotten van zandhagedissen. Op 28 mei was ik weer in Meijendel om samen met Dennis de Jong, een nieuwe hagedissenteller, zijn traject te bezoeken. Niet onverdienstelijk, we zagen 11 adulte hagedissen en een subadult. In 2023 staan er alweer data gepland om met nieuwe tellers op pad te gaan. Naast mijn activiteiten in de duinen bezocht ik in 2022 de (uitgezette) muurhagedissen populatie in de Botanische Tuinen Utrecht, Station Barneveld Noord en Station Kaldenkirchen, Duitsland.

Resultaten route Berkheide Witte Berg (Lizard Hill)

In 2022 lag het gemiddeld aantal volwassen dieren op mijn route per bezoek op 11,8 en het aantal subadulte dieren op 4,5. Het grootste aantal zandhagedissen dat op één dag werd geteld was 45 (21 mei) waarvan 17 subadulten. Enkele dagen voor mijn bezoek was het koel en nat weer, wanneer de zon dan weer gaat schijnen is het het ideale moment om naar buiten te gaan en mijn traject en hagedissen te bezoeken. De opwarming van het klimaat, met weken van droge zonnige dagen, hoge temperaturen en het uitblijven van regen resulterend in droogte, is ongunstig voor de zichtbaarheid van de dieren. De hagedissen hoeven dan niet lang in de zon te liggen om op temperatuur te komen, ze verblijven veelal onder het struikgewas uit de hitte en uit het zicht. Zo zag ik op 21 mei 45 hagedissen en op 11 juni slechts 9 dieren op hetzelfde traject.

Vanaf 1993 heb ik een foto archief van inmiddels 314 verschillende individueel herkenbare zandhagedissen afkomstig van een deel van mijn traject: Lizard Hill. Het is een klein duin tussen een wandelpad en een duinmeer. De hagedissen zijn bijna wekelijks gefotografeerd. Aangezien alle hagedissen een duidelijk herkenbaar en verschillend kleurpatroon op de rug hebben, is het mogelijk om de hagedissen individueel te volgen. Dat is 29 jaar op rij gebeurd waarbij ik vele honderden foto's van de hagedissen heb gemaakt. Digitale fotografie maakt dit tegenwoordig een stuk eenvoudiger. 2022 was een erg slecht jaar voor Lizard Hill, er werden 6 mannetjes en slechts 3 vrouwtjes gespot.

Stierslang

Donderdag 28 juli vond ik op mijn traject een grote stierslang (*Pituophis spec*). Ik heb hem/haar gemakkelijk kunnen fotograferen en filmen. De slang was aan het zonnebaden op het open zand, nog geen drie meter van een publiek voetpad. Ik heb van bovenaf enkele foto's kunnen nemen en ook een filmpje. De exotische slang was veel te groot om in mijn rugzak mee te nemen uit het gebied. Ik raakte zijn staart aan en hij bewoog zich langzaam maar doelbewust en verdween in het kreupelhout. Op zaterdag 6 augustus bevond de slang zich weer op dezelfde locatie, ongeveer 15 meters verderop, waar hij bij een konijnenhol zat te zonnen.

Conn Barret
Regiocoördinator Meetprogramma Reptielen Zuid-Holland

Mobiele invoerapp NEM Meetprogramma Reptielen

Al enkele jaren is er een invoerportaal om na een veldbezoek resultaten vanuit het NEM Meetprogramma Reptielen in te voeren, reptielen.meetnetportaal.nl. Van waarnemers en coördinatoren was al langer de wens om het mogelijk te maken om direct in het veld de resultaten in te kunnen voeren (op de telefoon of tablet). Dit heeft als voordeel dat na afloop van het veldbezoek thuis niet achter een pc of laptop de resultaten nog ingevoerd moeten worden en er ook meer detail gegevens beschikbaar komen zoals een exacte locatie van de waarneming. Een dergelijke mobiele invoerapp is vanaf heden beschikbaar!

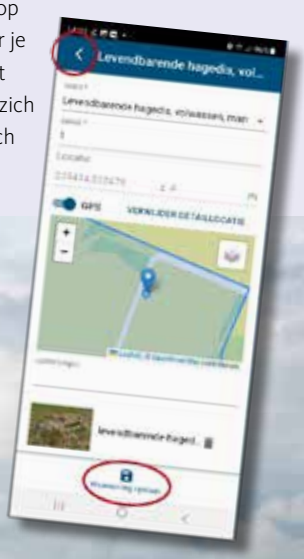
Handleiding en instructiefilmpjes

Om de app te installeren en te gebruiken is er zowel een handleiding beschikbaar en negen instructiefilmpjes. Hier worden deze basisfunctionaliteiten beschreven en de meest voorkomende vragen. Mocht je toch nog tegen een probleem aan lopen dan horen wij dit graag!

Voordelen mobiele invoerapp op een rijtje

Aan het gebruik van de invoerapp zitten enkele voordelen vergeleken met gebruik van analoge telformulieren en/of invoeren in het invoerportaal.

1. De app is in het veld te gebruiken. Direct na je bezoek kun je jouw bezoek uploaden in het invoerportaal. Dat scheelt een hoop administratie!
2. De app laat precies zien wat de begrenzingen zijn van jouw traject. Zo hoef je je nooit meer af te vragen of je wel goed loopt.
3. Per waarneming kun je een exacte locatie vastleggen.
4. Bij elke waarneming kun je een foto(s) toevoegen.
5. In de invoerportal kun je op je gemak eens kijken waar je soorten binnen het traject hebt gezien, en hoe deze zich door het seizoen/jaren zich verplaatsen.

Doe mee met het monitoren van reptielen en voer in via de mobiele app.
(Foto: Annemarie van Diepenbeek)